

EL VIRGILI DE VIC: BREU AVANÇ SOBRE LA DATA, L'ORIGEN I L'AUTOR DE LA CÒPIA DEL CÒDEX*

JESÚS ALTURO

Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica. UAB

Jesus.Alturo@uab.cat

TÀNIA ÀLAIX

Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica. UAB

Tania.Alaix@uab.cat

The Vic Virgil: preliminary results of the date, the origin and the scribe of this codex

El Ms. 197 de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, transmissor de l'obra de Virgili, fou copiat a Vic, probablement entre els anys 1050-1060, pel gramàtic Borrell Guibert.

Paraules clau: Ms. 197, Virgili, Borrell Guibert, Escriptori de Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV), segle XI, Vic, alta edat mitjana, paleografia.

The works of Virgil are transmitted by the Ms. 197 from the Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic. This codex was produced in Vic and probably copied between 1050/1060 by the grammarian Borrell Guibert.

Keywords: Ms. 197, Virgil, Borrell Guibert, Scriptorium of Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV), 11th Century, Vic, Early Medieval Age, Palaeography.

Data de recepció: 15/10/2018. Data d'acceptació: 21/12/2018.

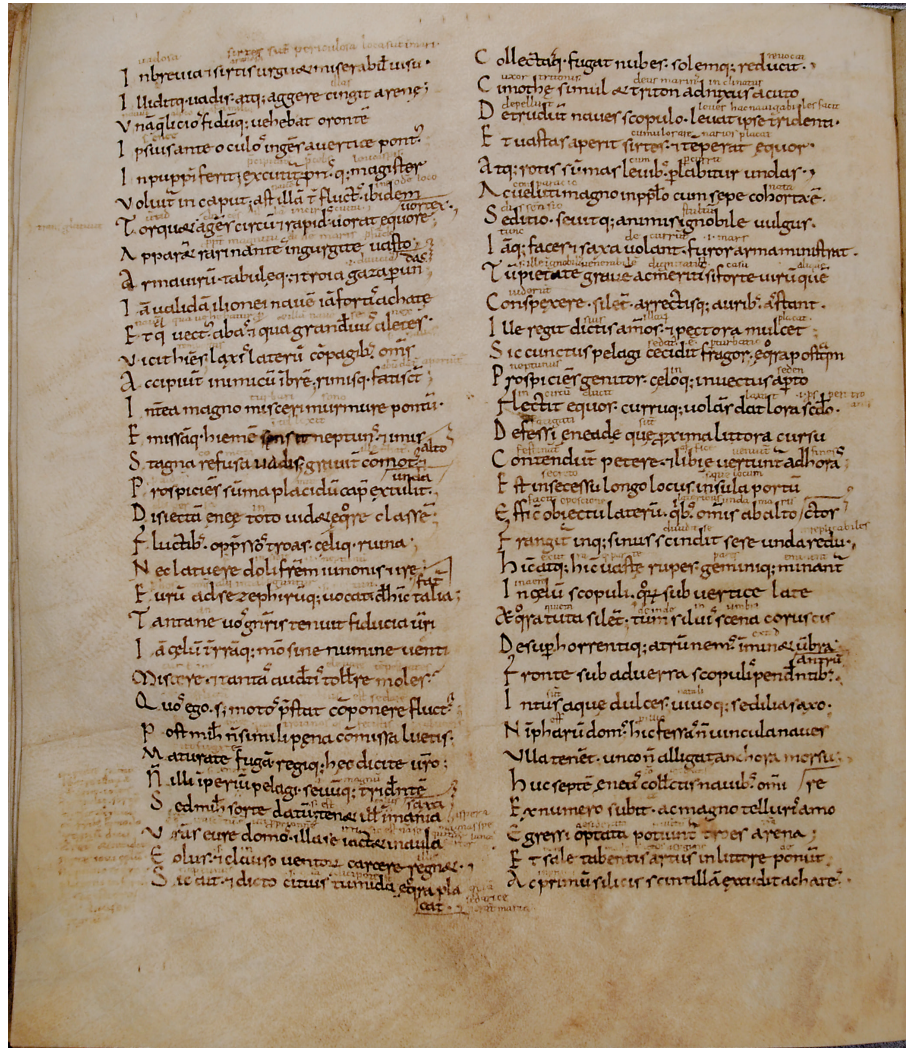
L'actual manuscrit 197 de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, com és a bastament sabut, transmet les obres de Virgili. És un còdex que ja va ser catalogat pel gran Jaume Villanueva, que li donà la signatura LIII, tot fent-lo del segle XI, i, malauradament, sense entrar en més consideracions, que tan valuoses haurien estat en boca d'un savià tan clarivident i eximi com ell.¹ Per la seva part, el no menys eminent Mn. Josep Gudiol, en el seu magnífic *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*, el fa de la mateixa centúria i es limita a considerar-lo de «tipus català», fet que sembla indicar que no veié patent que fos autòcton de Vic.² Més recentment, el Prof. Anscari M. Mundó, sens dubte enganyat, en un moment de distracció (*aliquando bonus dormitat Homerus!*), pels folis inicials, que són, en efecte, un afegit del segle XIII, reputà tot el còdex d'aquesta centúria.³ I Mn. Miquel dels Sants Gros, esglaió màxim de la

* Estudi realitzat dins el projecte de recerca HAR2016-77780-P, concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad.

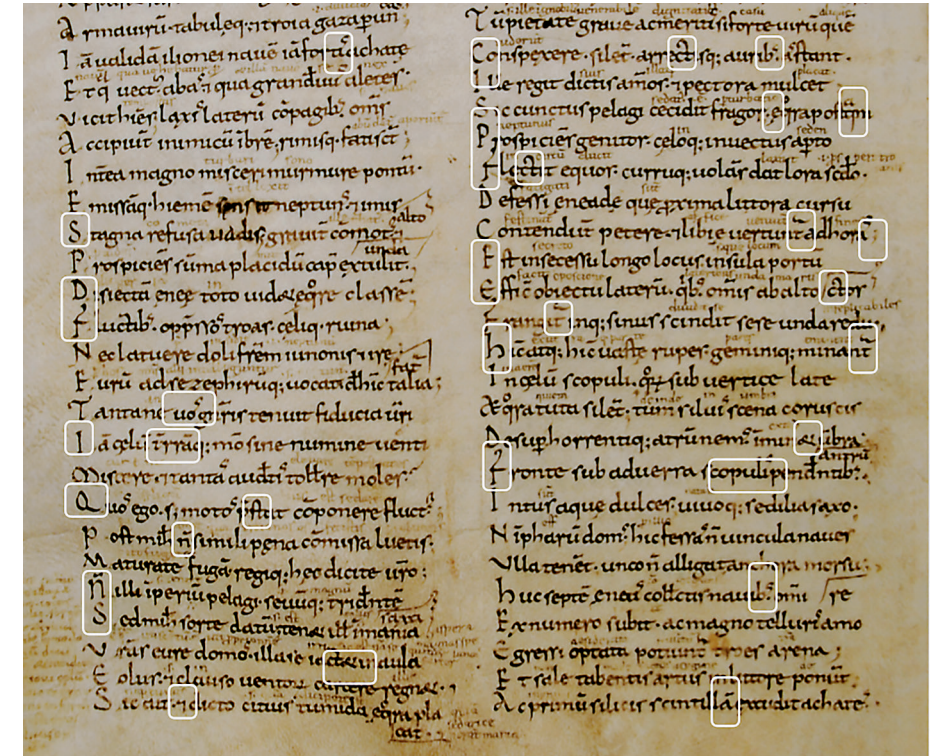
1. VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 6. Madrid: Imprenta Real, 1803-1852, p. 80.

2. GUDIOL I CUNILL, Josep. *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*. Barcelona: Imprenta de la Casa de Caritat, 1934, p. 201-203.

3. MUNDÓ, Anscari M. «La cultura artística escrita». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *Catalunya Romànica*. Vol. 1. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, p. 153.

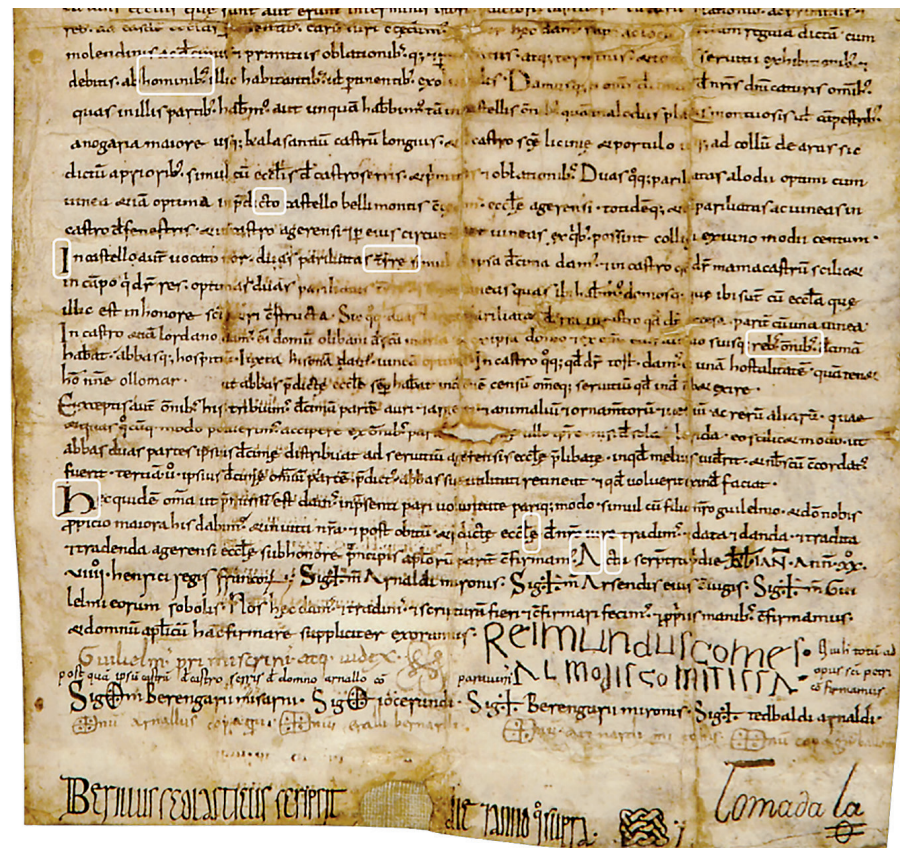
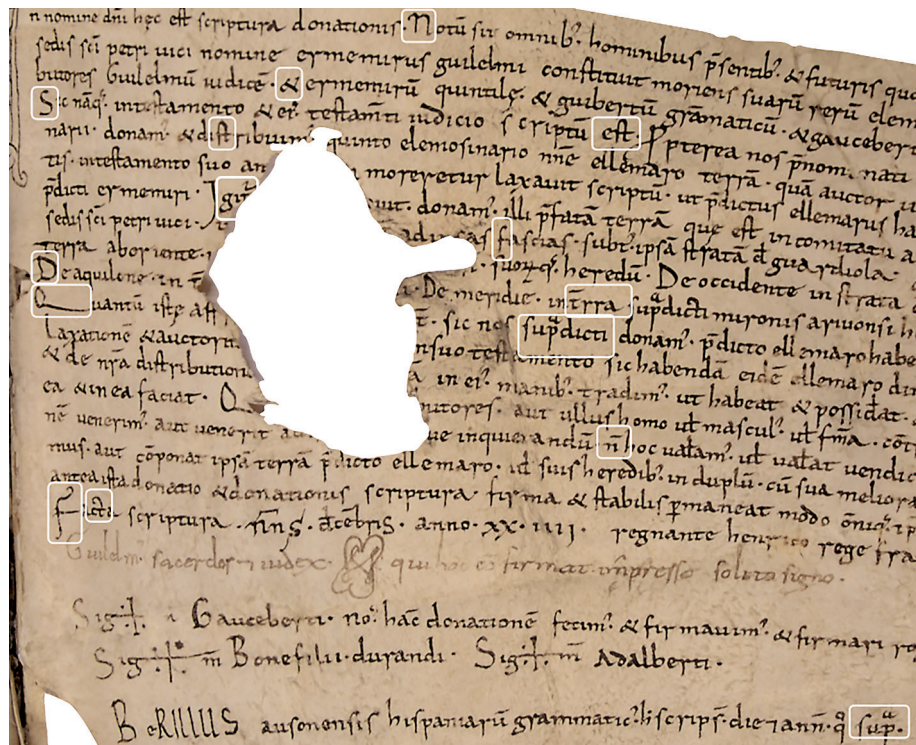
Virgili de Vic. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV), ms. 197, f. 26v. © Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

Detall del f. 26v del Virgili de Vic. © Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

fecunda i sàvia tradició cultural dels canonges vigatans, en el seu excel·lent llibre sobre *La Biblioteca Episcopal de Vic*,⁴ considera el còdex adquirit per la catedral vigatana arran de la «introducció de l'estudi directe dels clàssics llatins» amb l'activitat docent del gramàtic Guibert i del seu il·lustrat fill Borrell. Mn. Gros situa la còpia del manuscrit virgilià vers l'any 1000 tot pensant en un possible origen narbonès.⁵ I, molt més recentment, l'erudit amic Ramon Ordeig, mantenint la data de l'any 1000 per a la còpia, creu que es tracta d'un llibre que l'esmentat gramàtic Guibert portà de Lieja a Vic.⁶

4. GROS I PUJOL, Miquel dels S. *La Biblioteca Episcopal de Vic: un patrimoni bibliogràfic d'onze segles*. Vic: Biblioteca Episcopal: Patronat d'Estudis Osonencs, 2006. 159 p.
5. *Ibidem*, p. 41.
6. ORDEIG I MATA, Ramon. «Cat. 57. Virgili, Obres completes». A: SUREDA I JUBANY, Marc (dir.). *Oliba, Episcopus: Mil·lenari d'Oliba, bisbe de Vic*. Vic: Museu Episcopal de Vic, 2018, p. 163-164. El manuscrit virgilià fou objecte també d'una bona tesina de llicenciatura, però no entra en consideracions de caràcter paleogràfic ni codicològic. Es tracta de MORAL GONZÁLEZ, Arturo. *El Manuscrito 197 del Archivo Capitular de Vic, Publius Vergilius Maro*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Filología y Letras, Sección de Filología Clásica, 1963. [241] p. Tesina de llicenciatura dirigida pel Prof. Lisardo Rubio.

Detall de dos diplomes escrits per Borrell Guibert (aproximadament 1020 - aproximadament 1072). 5 de desembre de 1054. Vic, ABEV, cal. 6, núm. 1016. © Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic. [Imatge d'aquesta mateixa pàgina.] 31 de desembre de 1059. Barcelona, Biblioteca de Catalunya (BC), reg. 4116, perg. 200. © Biblioteca de Catalunya. [Imatge de la pàgina següent.]

Pel que fa a nosaltres, abans de manifestar el nostre parer, diguem que els llibres d'autors profans que coneixem que van circular per Vic són pocs. Cap d'ells no s'esmenta en els primers catàlegs. Però aquests gairebé només refereixen els llibres litúrgics.⁷ Amb tot, el funcionament cert de l'escola catedralícia,⁸ àdhuc

abans de l'arribada de Guibert de terres foranes,⁹ fa pressuposar l'existència, si més no, d'algun autor clàssic del cànon escolar, en el qual, com no podia ésser altrament, sobresortia el nom de Virgili. De fet, tenim notícia d'un Horaci, avui perdut, i potser d'un segon Virgili.¹⁰

7. Vegeu l'inventari del 14 de juny de l'any 957 i l'inventari de l'agost-setembre de l'any 971. ORDEIG I MATA, Ramon. *Els comtats d'Osona i Manresa*. Vol. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999, doc. 789 i 1106. (Catalunya Carolíngia; 4)

8. Sobre la pervivència del sistema educatiu fins i tot en temps anterior a la restauració de la seu vigatana, ALTURO, Jesús; ALAIX, Tània. «La primera notació musical datada d'Europa». *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, núm. 25 (2017), p. 64-67. Per a l'escola de Vic, GROS I PUJOL, Miquel dels S. «Els textos d'ensenyament en l'escola catedralícia de Vic al segle XI». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 24 (1991), p. 19-26, i MASNOU, Josep M. «L'escola de la catedral de Vic al segle XI». A: OLLICH I CASTANYER, Imma (coord.). *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del I mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*. Vic: Eumo, 1999, p. 621-635. Per a un panorama més general, ALTURO, Jesús. «El sistema educatiu en la Catalunya

altomedieval». *Memoria Ecclesiae*, núm. 12 (1996), p. 31-61, i IDEM. «L'insegnamento della grammatica latina e i suoi testi nella Catalogna dell'alto medioevo». A: *Libri di scuola e pratiche didattiche: dall'Antichità al Rinascimento: atti del Convegno Internazionale di Studi, Cassino, 7-10 maggio 2008*. Vol. 1. Cassino: Università di Cassino, 2010, p. 207-227.

9. ORDEIG I MATA, Ramon. «Guibert, un gramàtic de Lieja a l'escola catedralícia de Vic (vers 1015-1054)». *Studia Vicensa*, núm. 2 (2017), p. 175-224.

10. VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 6, p. 80. Per a la tradició de Virgili a casa nostra, vegeu MEDINA, Jaume. «Virgili en la literatura catalana». *Faventia*, núm. 1, fasc. 1 (1979), p. 47-62, i, amb molt més detall, IDEM. *De l'Edat Mitjana al dos mil: estudis sobre la tradició clàssica a Catalunya*. Barcelona: Publicacions Internacionals Catalanes, 2009, p. 147-234.

Sigui com sigui, la presència de les obres completes del diví poeta de Màntua, que certament va ser minuciosament estudiat, com ho demostren les moltes glosses i nombroses anotacions interlineals i marginals que acompanyen les seves pàgines, devia causar un notable impacte en el reduït entorn cultural vigatà del moment.¹¹ I la qüestió mereix certament un estudi detallat i més pacient del que ara presentem, cosa que reservem per a una altra avinentesa, si Déu vol.

Ara només pretenem de donar la primícia sobre l'origen de la còpia i la seva data probable de realització; i, àdhuc, de l'amanuense que la va dur a terme.

I és que la transcripció ens sembla inqüestionablement sortida de la mà experta del gramàtic Borrell, el qual, potser buscant ressonàncies apocalíptiques a l'etimologia del seu nom,¹² ell mateix s'anomenava Berill. I era la seva, sens dubte, una mà avesada des de la infància al palp del pergamí sota la guia d'un pare amatent a l'educació dels seus fills. Tant la morfologia de les lletres com les particularitats dels enllaços gràfics i el comportament dels usos i signes abreviatius no deixen cap mena de dubte al respecte, segons la nostra manera de veure.

Repassem simplement algunes de les característiques més generals de l'escriptura de Borrell manifestades en la còpia de diplomes que coincideixen plenament amb les del còdex virgilià. Ara, però, només de forma molt resumida.

Són aquestes coincidències la total i absoluta semblança en la morfologia general de l'escriptura. I, més en concret, la tendència a escriure la *s* final dels mots elevada. El costum d'escriure la *a* sobreposada de les abreviatures quasi tancada. La peculiar manera d'indicar l'abreujament dels finals verbals en *-ur* superposant a la *t* una *r* que adopta una forma molt semblant a una *a* oberta de tradició cursiva. L'enllaç *et* força ample i amb la *t* que no ultrapassa l'altura de la *e*. La coincidència en les diverses variants que adopta l'enllaç *ct*. L'abreviatura de la paraula *terra* amb la sola omissió de la *e* i el manteniment de les dues erres...

D'altra banda, costaria de creure que Guibert no hagués alligonat també el seu brillant fill Borrell en la tècnica de la còpia de llibres, a més de la de diplomes, i en el coneixement de la llengua llatina. ¿És que Guibert, home per damunt del seu temps, demostrant un amor paternal i una afecció a les lletres molt superior al sentiment predominantment misogin i a l'actitud destacadament desdenyosa envers la cultura en els seus dies, no va instruir en l'art de l'escriptura i de la gramàtica àdhuc a la seva filla Alba, a qui feu posseïdora d'una cal·ligrafia superior, no sols en la usual modalitat a l'època de la minúscula carolina, sinó també en la més antiga i reservada capital librària? Pla bé queda demostrat en el

11. No fa gaire vam apuntar àdhuc la possibilitat que l'obra de Virgili, en particular les seves *Geòrgiques*, tingués alguna influència en la representació dels bous llaurant un camp en les monedes vigatanes. Vegeu ALTURO, Jesús; ALAIX, Tània. «Les inscripcions, figures i símbols en les monedes catalanes medievals». *Gaceta Numismàtica*, núm. 186 (2013), p. 134.

12. Recordem el passatge de l'Apocalipsi (XXI,19-20) on es parla de les diverses menes de pedres precioses dels fonaments de la muralla de la celestial Jerusalem. Ja Josep M. Masnou amb la seva coneguda perícia s'adonà que Borrell i Berill eren la mateixa persona. Vegeu MASNOU, *op. cit.*

bell diploma escrit per ella el 1044.¹³ I per no dir res dels seus altres dos fills i futurs canonges Guislabert i Ramon, i també d'Isarn, de Riambau i possiblement d'Adalets.¹⁴

Però deixem, per ara, majors consideracions, i remarcuem només, de moment, que el Virgili de Vic va nàixer a Vic i ho feu a mitjan segle XI, probablement entre 1050-1060, de la mà curosa i atenta de l'escolàstic Borrell, fill possiblement primogènit del gramàtic Guibert, el qual es casà amb Guilla, a qui el prestigi del seu espòs (recordem que en el necrologi és anomenat «doctor magnificus») feu, sens dubte, que fos coneguda, també ella, amb l'epítet de «gramàtica», sense que, al nostre albir, ho fos mai realment.¹⁵ I, d'altra banda, tot decanta a creure que aquest Virgili deu correspondre al que Guillem Ramon llegà en el seu testament,¹⁶ després d'haver-li pervingut per deixa del mateix Borrell Guibert, que era cunyat seu.¹⁷

13. Es tracta d'un document del 16 d'abril de 1044, Vic, ABEV, cal. 6, núm. 973b, editat per ORDEIG I MATA, Ramon. *Diplomatari de la catedral de Vic: segle XI*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs - Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal, 2000-2010, fasc. 2, doc. 1031. Hem parlat reiteradament de la significació d'aquest diploma, únic a Catalunya per als temps altmedievals que certifiqui l'activitat escriptòrica de qualitat professional d'una dona. Vegeu, per exemple, ALTURO, Jesús. «Le statut du scribe en Catalogne (XII-XIII siècles)». A: POULLE, E.; SMITH, M. (ed.). *Le statut du scribe au Moyen Age. Actes du XII colloque scientifique du Comité international de paléographie latine*. París: École des Chartes, 2000, p. 41-50.

14. L'arbre genealògic de la família Guibert-Guisla ha estat refet per Josep M. Masnou i, més recentment, per ORDEIG I MATA, «Guibert, un gramàtic...», *op. cit.*, p. 221.

15. No creiem, en efecte, que Guilla fos gramàtica de professió, com alguna vegada s'ha pensat i dit, sinó, sols, de nom. Anomenada així com simplement, fins fa poc més d'una generació, a l'esposa del metge, al nostre país, se li deia metgessa, o a la de l'apotecari, apotecària, o la del sagristà, sagristana, posem per cas.

16. JUNYENT, Eduard. «La biblioteca de la canònica de Vich en los siglos X-XI». A: *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*. Münster in Westfalen: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1963. (Spanische Forschungen der Görresgesellschaft. Erste Reihe; 21), p. 136-145.

17. ORDEIG I MATA, «Guibert, un gramàtic...», *op. cit.*, p. 216.

